

**СКЛАДНІ СИНТАКСИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ В ІСТОРИЧНИХ
РОМАНАХ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО**

**Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної інтернет конференції
«Тенденції і перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації». —
№9. — м. Переяслав-Хмельницький. — 2015. — С. 433 – 435.**

У теоретичному мовознавстві проблема структури та семантики складного речення ще й сьогодні залишається актуальною, хоча досліджень у цьому напрямку в слов'янській лінгвістиці проведено багато. Природу і будову складних синтаксичних одиниць вивчали українські мовознавці (С. Бевзенко, О. Мельничук, К. Шульжук, І. Вихованець, К. Городенська, М. Каранська, І. Слинько, А. Загнітко та ін.). Вони продемонстрували різні підходи до аналізу структурно-семантичних особливостей складних речень. В останні роки намітився новий етап у розвитку синтаксичної теорії: складне речення витлумачується як багатоаспектна синтаксична одиниця, у складі якої виокремлюється формально-синтаксичний і семантико-синтаксичний рівні організації (І. Вихованець, А. Загнітко, М. Мірченко).

Незважаючи на значну кількість спеціальних лінгвістичних розвідок з теорії складного речення, в українському мовознавстві недостатньо уваги приділено функціонуванню складних синтаксичних конструкцій у різних стилях мови.

Зокрема, складні речення становлять органічну ланку в загальній системі стилістичних виражальних засобів мовлення в художньому стилі.

Особливості будови складних речень використовуються письменниками як засіб досягнення комунікативної чи стилістичної мети. Саме з цього боку вони найменше вивчені і потребують ґрунтовного дослідження, тому тема статті актуальна. У більшості ж наукових праць складні синтаксичні одиниці є тільки

фактичним матеріалом, дібраним з художніх творів. Такий підхід не дозволяє повною мірою виявити специфічні риси взаємодії, співвідношення і реалізації структури і семантики складного речення в текстах конкретного автора і стилю.

Мета цієї статті дослідити структурні та семантичні особливості організації складного речення в художньому прозовому тексті, що зумовлені індивідуальною творчою манерою письменника, володінням словом як засобом образно-художнього відображення дійсності.

Зокрема, нами для дослідження співвіднесеності типів складних речень у художній прозі обрано історичні романи Павла Загребельного «Диво», «Смерть у Києві», «Первоміст».

Вивчення мови художніх творів передбачає виявлення функціональної своєрідності мовних засобів. Вибір шляхів і способів художнього відображення дійсності залежить не лише від обдарованості письменника, а й від прилучення його до актуальних суспільно-естетичних проблем свого народу.

Аналіз сполучникових і безсполучникових складних речень у творах П. Загребельного дозволив виявити, що автор надає перевагу складним синтаксичним конструкціям – реченням з різноманітним граматичним зв'язком між його предикативними частинами. Мінімальні об'єднання, що включають у себе, як правило, дві предикативні одиниці в закритих структурах і дві, максимум три, з однотипним видом зв'язку в структурах відкритих, зустрічаються значно рідше. Це пояснюється як високим рівнем інтелекту автора, осягненням ним більш складних зв'язків між явищами навколишньої дійсності, так і зростаючою потребою українців у процесі комунікації точніше висловити свою думку, дати певні узагальнення відомостей про світ, що не могло залишитися поза увагою автора. Різноманітність і багатогранність зв'язків у реальному світі сприяє появі мовних одиниць вищого порядку, речень складнішої будови. Вони характеризуються не тільки збільшенням кількості предикативних одиниць у складі одного речення, а й своїми якісними ознаками, здатністю об'єднувати в одному реченні масивні структури, кожна з яких може мати в собі по кілька предикативних частин, що дає можливість регулювати

інформативне навантаження, деталізувати висловлені думки, давати додаткові відомості про предмет мислення, вільніше оперувати засобами виразності, не виходячи за межі одного речення.

Речення, що включають дві предикативні одиниці, використовуються в усіх історичних романах економно, причому переважають сполучникові речення з підрядним зв'язком. Складносурядні речення відкритої і закритої структур використовуються автором зрідка. Визначальними серед них є одиниці з семантичними відношеннями одночасності й послідовності виконання дій:

1. Але кияни стояли за Ізяслава, і він зумів загнати свого ворога Святослава Ольговича аж мало не до його високого покровителя – Юрія Суздальського [1, с. 16].

2. І ось уже в його важкій руці коротко зблискував неймовірно широкий і довгий меч, і обрубані одним ударом списи сипалися до ніг старого, а легенькі купецькі мечі з дзенькотом падали слідом [2, с.31].

Формальним показником синтаксичного зв'язку і семантичних відношень у реченнях єднального типу є асемантичні сполучники *і, й, та (і)*. Створюючи складносурядні речення, письменник надає перевагу сполучникові *і*, який вказує на семантичну подібність предикативних частин, одночасність, послідовність реалізації дії, виконує функцію поєднання:

1. А Мостовик жовто усміхнувся, і вуса в нього розправилися, мовби аж помолоділи [1, с.433].

2. Німий утікав від розлютованих чоловіків і реготав, і той несамовитий сміх зостався в ньому навіки [1, с. 467].

Складносурядні речення закритої структури становлять незначний відсоток (0,3%). Серед них автор віддає перевагу складносурядним реченням протиставного типу, що вказують на контрастний зміст предикативних частин, орієнтовані на відображення невідповідностей між діями, процесами, станами:

1. Хай тобі балачки, а нам давай карасів [1, с.479].

2. Одні п'ють, а другі лиш слину ковтають [1, с.459].

3. *Воєвода кинувся й геть уже в закуток, але погляд ікони дістав його й там* [1, с.453].

З-поміж використаних протиставних сполучників домінують сполучники *а, але*, що вказують на протиставно-обмежувальні семантико-синтаксичні відношення. Поодинокі випадки вживання сполучників *зате, проте, однак*, і практично не спостерігається сполучник *та (але)*, за винятком кількох речень.

1. *Підпалити міст, мабуть, ніхто й не пробував, зате слобідка спалахувала чи не щороку* [1, с.445].

2. *Ставав затісний уже Великий палац, будований ще при княгині Ользі, однак наступної ночі привезено туди було ще одного мешканця* [2, с.556].

Складносурядні речення з розділовими сполучниками письменник використовує для передачі дій, що несумісні або взаємовиключають одна одну, зрідка для передачі чергування дій. Ці речення, як правило, двочленні, хоча інколи письменник створює й багатокомпонентні речення з повторюваними сполучниками для відображення інтенсивності дії або непевності, невизначеності, припущення. Це складносурядні речення зі сполучниками *чи то...чи то, не то...не то*, що є найбільш вживаними, а сполучники *або, чи*, що передають значення взаємовиключення та почерговості дій, використовуються зрідка. Наприклад:

1. *Чи то попалося замулисько ще од весняної поводи, чи то був прикритий травою прогній, згиле місце, дірка в землі* [1, с.323].

2. *Або Щуйця сміялася зривисто, звабливо, або Ярослав гаряче шепотів, згортаючи її в свої ведмедячі обійми* [2, с.556].

Безсполучникові складні речення функціонально близькі до складносурядних, предикативними частинами яких виражаються єднальні відношення. Автор використовує безсполучникові структури з метою досягнення ефекту нерозривності компонентів, необхідних у художньому тексті для змалювання цілісної картини подій чи явищ.

1. *Світ широкий, все в ньому є* [1, с.15].

2. *Слово твоє виправдає тебе, слово твоє й осудить тебе* [1, с.458].

Одночасні, єднальні і перелічувальні безсполучникові речення мають відкриту структуру і можуть безмежно збільшувати кількість частин, тому вживаються здебільшого в описах.

За характером відношень між частинами виділяються обумовлені, причиново-наслідкові, пояснювальні безсполучникові складні речення. Ці типи речень активно вживаються в історичних романах П. Загребельного, що пояснюється специфікою цього жанру, схильністю автора до аналізу, роздумів, з'ясування причин і пояснення їх. Наприклад:

1. Ще знав Німий: людині потрібна сила [1, с.467].

2. Міг ще витримати на ногах – ото й усе [2, с.70].

3. А штурмбанфюрера Шнурре боялися всі – він виконував у Києві дуже важливе доручення, отже мав надзвичайні повноваження [2, с.73].

Основна частина створених автором речень виражає власне пояснювальні відношення або причиново-наслідкові. Частини обумовлених речень за структурою неповні, односкладні, що надає їм відтінку узагальнення, ознак розмовного усного мовлення.

1. Сивок зрозумів: на рудому заморський панцир [2, с.139].

2. Варяги стенули плечима: хто ж його відає? [2, с.215].

3. Бог дав – Бог узяв [2, с.569].

4. Ось де межа влади: вільна людина. Вже кесарем віддав веління: знайти Шуйцю й поставити перед його очі [2, с.616].

У художніх творах П. Загребельного поширені безсполучникові речення ускладненої структури, що являють собою різного роду комбінації однотипних і різнотипних речень, можуть об'єднуватися із сполучниковими у складну синтаксичну конструкцію. Вживаються вони для опису подій, явищ, для передачі роздумів літературних персонажів і в авторських ліричних відступах.

Наприклад:

1. Сивоок довго не міг збагнути, чому найближче до серця йому саме цей бог, і тільки згодом, якимось випадком, підгледівши, як Родим з особливою

старанністю чаклує над новим Ярилом, побачив: дід дає Богові своє поличчя [2, с.31].

2. Родим уявлявся Сивоокові найдужчою силою на світі, але одного разу малий спостеріг, як дід мовчки молився коло джерела дерев'яному, невідомо ким поставленому Світовиду, і зрозумів: бог ще дужчий за Радима [2, с.31].

Отже, у творах П. Загребельного складносурядними та безсполучниковим реченням відводиться синонімічна роль: вони виступають як стилістично нейтральні і тому використовуються у всіх трьох типах мовлення: описі, розповіді, роздумі. У діалогах же автор надає перевагу простим реченням, ускладненим дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами.

У художній прозі письменника активно вживаються сполучникові складнопідрядні речення. Оскільки вони найкраще узгоджуються з такою рисою книжного мовлення як логічність та інтелектуальність, дозволяють висловити й оформити логіко-поняттєві зв'язки, їм надається перевага у всіх творах П. Загребельного.

У ході аналізу складнопідрядних речень з'ясовано, що серед речень детермінантного типу є конструкції місця, причини, часу, умови, наслідкові, мети, способу дії тощо.

Типовими сполучними засобами в означальних складнопідрядних реченнях є сполучні слова, рідше вживаються ці речення з асемантичними сполучниками. Наприклад:

1. Він підійшов до ложа, на якому мав спав його товариш, обережно мацнув темряву [1, с.14].

2. Він полишив повід свого коня Іваниці й пішов поміж деревами до тої купи сірого каміння, що слугувало ще недавно житлом для князя Ігоря [1, с. 10].

У художній прозі П. Загребельного виявлено чимало складнопідрядних речень, аналіз яких потребує окремої статті.

Отже, розглянуті в цій статті складні синтаксичні одиниці в історичних романах Павла Загребельного свідчать, що реченнестворення письменника зумовлюється жанровою специфікою тексту, тематикою творів, мовно-

виразовими уподобаннями автора. Складні синтаксичні одиниці дали змогу П. Загребельному відтворити багатоманітні зв'язки й залежність між явищами реального світу, його експресивність і динамізм.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Загребельний П. Твори в двох томах / П. Загребельний. – К.: Дніпро, 1984. – 662 с.
2. Загребельний П. Диво / П. Загребельний. – К.: Дніпро, 1982. – 616 с.
3. Літературний словник-довідник. – К.: Академія, 1997. – С. 312-467.